

ГОВІРКА В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

Поет, прозаїк, публіцист, перекладач і мовознавець першої половини ХІХ ст. Маркіян Шашкевич (1811-1842 рр.) справедливо був названий батьком нового письменства в Західній Україні (Франко І. Твори в двадцяти томах. — Т. 19. — К., 1956. — С. 652). Він народився в селі Підлиссі Золочівського району на Львівщині. Дитинство провів у рідному Підлиссі та в сусідньому селі Княжому (обидва села лежать на межі наддністрянського й волинського говорів південно-західного наріччя), де батько був священиком. Навчався в Золочівській, Львівській та Бережанській гімназіях, потім у Львівській духовній семінарії, водночас був слухачем Львівського університету. У семінарії організував гурток патріотів рідної мови, до якого увійшли Я. Головацький та І. Вагилевич і який став відомий під назвою «Руська трійця». Члени гуртка ходили в народ, де ближче знайомилися з живою мовою. М. Шашкевич видав польською мовою брошуру «Азбука і abecadło», у якій переконливо виступав проти намагань запровадити для української мови латинський алфавіт. У цій та інших працях він засвідчив глибоке розуміння проблем мовознавства, зокрема, стверджував, що граматики повинна бути не законодавцем мови, а її найбільш адекватним відображенням. Письменник склав першу «Читанку» — під-

ручник із живої української мови. 1837 року здійснилася мрія «Руської трійці» — в Будапешті вийшов друком альманах «Русалка Дністровая». Під кінець свого короткого життя М. Шашкевич був священником у селах Гумніських, Нестаничах, Новосілках.

До літературної спадщини М. Шашкевича належать три десятки поезій, романтичне оповідання «Олена» та переспіви й переклади з давньоруської, польської, чеської, сербської і грецької мов. Письменник почав писати свої твори галицькою книжною мовою, якої його навчали в гімназіях і семінаріях. Певні елементи книжної мови є також у пізніх його творах, писаних живою народною мовою (*вражда, доч, піснь, знатель, писатель, чтитель, обступленіє* тощо). Галицьку мову М. Шашкевич на письмі намагався передавати точно — «пиши, як чуєш, читай, як видиш». Проте згодом він, зберігаючи живу наддністрянську мову, намагався наблизити свій правопис до того, яким користувалися тодішні східноукраїнські письменники, з творчістю яких він був добре знайомий. Мова поезії і художньої прози М. Шашкевича своїм ліризмом і стилістикою по суті не відрізнялися. Великою мірою завдяки М. Шашкевичу переважно наддністрянський говір південно-західного наріччя ліг в основу західноукраїнського варіанта літературної мови. Цей та інші південно-західні говори в мові творів письменника представлені на всіх мовно-структурних рівнях.

Серед фонетичних рис у мові творів М. Шашкевича, відмінних від нормативних, можна вказати такі:

- голосний [e] замість [a] після м'яких приголосних (*веліне, весіле, житє, каміне, щастє, весілчко, стрілети*), замість [o] (*шелом, вечером, дощевий, вчєра, слєза, лєду, червєний*), замість [i] (*стєпень, лєбєдка, вєчєр, вєчєрній, крєпкий, нєвєт, мєж*);
- голосний [o] замість [i] (*бєй, грєм, пєхєд, вєйнє, лєтєстє, рєдєстє, хєрєбрєстє, ярєстє, грємкий*), замість [e] (*біднєнькє*), замість [и] (*дрєжєтє*);
- голосний [i] замість [o] (*пєслє, вєрлє*), замість [e] (*мід, олінє*);
- голосний [y] замість [i] (*цєлєувєтє*);
- відповідники давнього [р'] — звукосполюка [er] (*скєрєвєлєний, зєкєрєвлєтє*) та приголосний [p] (*крєвлєв, вє крєві, крєвєвий*);

- відсутність протетичного [в] перед голосними [о], [у] (*огонь, они, ухо, узький*);
 - приставний [і] в дієсловах з двома початковими приголосними (*ізбити, ізгладити, ізломити, ізмерзнути, істирати*);
 - приголосний [в] замість [л] у кінці складів (*горівка, повк*);
 - відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду (*весіля, весіле, гіля, гіле, життя, живе, спаня, спане*);
 - твердий приголосний [р] відповідно до м'якого в літературній мові (*мрака, мрачка*);
 - твердий кінцевий приголосний [ц] в іменниках (*конец, наметец*);
 - епентетичний [л] на місці [й] (*здоровля, по деревлю*);
 - приголосний [з] замість [дз] у словах *звін, звонити*;
 - збереження звукосполуки [стн] (*радостний, честний*).
- Словозмінні діалектизми в мові творів М. Шашкевича:
- О. в. однини іменників, прикметників і займенників ж. р. із закінченням *-ов, -ев* (*водов, гадков, думков, ногов, стрілов, бурев, землев, надієв, недолев, тучев; волостев, ночев, січев; зеленов, сильнов, темнов; мойов, нев*), а також форми *славутиньцою, матерью, мислію, всьою*;
 - О. в. однини іменників ч. і с. р. із закінченням *-ом* (*жальом, іміньом, піньом, оружом, пірїом*);
 - Д. в. однини іменників ч. р. на *-ови* (*братови, синови*);
 - М. в. однини іменників із м'якими і стверділими шиплячими приголосними основи на *-и* (*в землі, душі, на кони*);
 - Н. в. множини іменників ч. р. на *-еве* (*мужеєве, отцеєве*);
 - двоїнні за походженням форми Н. в. множини іменників ж. р. (*обі руці, дві сторони*);
 - Н. в. множини іменників із закінченням *-и* відповідно до нормативного *-і* (*товариши, други, вісти, пісни, зори, гусли*);
 - Р. в. множини іменників I відміни та іменників II відміни с. р. із закінченням *-ів* (*владиків, чайків, чудів*), іменників ч. і с. р. на *-ей* (*братей, читателєй, столітей*);
 - Д. в. множини іменників ч. р. із закінченням *-ем* (*братем*);
 - О. в. множини іменників ч. і ж. р. із закінченням *-ми* (*щитьми, громадьми, волостьми*), парних іменників на *-ами* (*очами*), іменників ч. р. на *-има* (*мечима*);

- М. в. множини іменників ж. р. із закінченням *-ох, -ех* (*книжницьох, безвістьох, грудьох і грудех*);
- Р. і Д. в. однини прикметників ж. р. із закінченням *-ой* (*далекой, маленькой, многоцінной, найдавнішої, хорошої*);
- енклітичні і скорочені форми займенників: *м'я* 'мене', *ми* 'мені', *тя* 'тебе', *ти* 'тобі', *го* 'його', *му* 'йому', *ю* 'її', *ї* 'її', *на нь* 'на нього', *за ню* 'за неї', *си* 'собі';
- форми особових займенників *єго* 'його', *єму* 'йому', *єй* 'її', *него* 'нього', *нему* 'ньому'; присвійних *мому* 'моєму', *твоего* 'твого', *своей* 'своїй', *сву* 'свою'; вказівних *сесь* (*сеся, сесе*), *тот* (*тота, тоте*), *той* 'тієї', *тею* 'тією', *тамтой* 'той другий'; означального *всьо* 'все';
- числівникові форми *оден, еден, первий, вторий, чтири, дванайцять, двацять, кільканайцять*;
- відсутність флексійного *т* у 3-й особі однини зворотних дієслів (*вибираєся, жалусєся, смієся*);
- форми 3-ї особи однини зворотних дієслів із закінченням *-єсь* (*берєсь, несєсь, в'єсь, дієсь, розпускаєсь, смеркаєсь*);
- форми дієслів мин. часу дійсного й умовного способу з залишками колишнього перфекта (*жив-єм, думає-єм, заступав-єм, приїхав-єм, літає-єм, могла-єм, сиділа-єм; мила-єм, леліє-єм, просив-єсь, розвіє-єсь, утомив-єсь ся; казав-єсь; запустила-єсь, злетіла-єсь, учинила-єсь, щезла-єсь; були-ємо, встигли-ємо, милували-ємо; прибули-єсте*);
- форми дієслів майбутнього часу на зразок *будєш балакає*;
- форми дієслів 3-ї особи з твердим кінцевим *т* (*говорит, даєт, нудит, йдєт, звонят, визиват, згадат, літат, обзираєт, пропадат*);
- форми дієслів теперішнього часу *могє* 'можу', *хоплє* 'хапає', *черплє* 'черпає', *мчає* 'мчить', *ждє* 'жде', *вихоплє* 'вихоплює', *заємчє* 'заємчає'.

Діалектними синтаксичними особливостями мови творів М. Шашкевича є такі:

- препозитивне вживання зворотної частки при дієсловах (*єя поклонив, єя здвигнув, єя біліють, єя припала*);
- конструкції давального відмінка з прийменником *д*, *ід* (*дней, ід дворови*), місцевого відмінка з прийменником *о* (*о жур-бі, о щастю*);

- конструкції давального відмінка належності (*бо руське ми серце, ні ми брата, як гарбуз му лице*);
- конструкції з означенням у родовому відмінку замість знахідного (*несе щось потішного*);
- архаїчні конструкції з додатком — іменником у називному відмінку замість орудного (*нинішними часи, боротись з вороги, гаразд цвів помеж миряни, каже княжими слови, бити чолом перед вороги*).

Діалектний словотвір та індивідуальні утворення в мові творів М. Шашкевича представляють форми:

- *братчик* ‘братик’, *верховник* ‘верховод’, *вітренько* ‘вітрець’, *гомін* ‘гомін’, *див* ‘диво’, *дох* ‘подих’, *дружбитонька* ‘дружба’ (на весіллі), *жаворонок* ‘жайворонок’, *закорінок* ‘корінь’, *заяць* ‘заєць’, *лиск* ‘блиск’, *ломін* ‘ламання’, *медвідь* ‘ведмідь’, *мудрівник* ‘мудрець’, *насмішок* ‘насмішка’, *насп* ‘насип’, *облак* ‘оболок’, *овчар* ‘вівчар’, *окуп* ‘викуп’, *патрет* ‘портрет’, *півець* ‘співець’, *полох* ‘переполох’, *пролив* ‘злива’, *сімоліток* ‘семиліток’, *соловейчик* ‘соловейко’, *соловій* ‘соловей’, *спад* ‘спадщина’, *татар* ‘татарин’, *тишин* ‘тишина’, *хлопак* ‘хлопець’, ‘хлопчак’;

- *більшина* ‘більшість’, *борба* ‘боротьба’, *віщба* ‘віщування’, *водонька* ‘водиця’, *джу́ма* ‘чума’, *дідина* ‘дідівщина’, *жемчуга* ‘перли’, *іглиця* ‘голка’, *кита* ‘китиця’, *княгівна* ‘княжна’, *миса* ‘велика миска’, *молодуха* ‘молодиця’, *нашина* ‘все наше’, *обітня* ‘обітниця’, *отечина*, *отчина* ‘вітчизна’, *письмениця* ‘письмо’, *поганьба* ‘ганьба’, *половиця* ‘половина’, *похва* ‘пихва’, *рівнота*, *рівня* ‘рівнина’, *сваненька* ‘свашка’, *свійня* ‘сво-яки’, *слобода* ‘свобода’, *содру́гиня* ‘подруга’, *сотниця* ‘сотня’, *стремена* ‘стрімкість’, *струя* ‘струмінь’, *тихота* ‘тиша’, *тмяка* ‘тмяущість’, *четверга* ‘четвірня’;

- *далінь* ‘далечінь’, *дач* ‘данина’, *познаємність* ‘знайомство’, *солодость* ‘солодкість’, *спадь* ‘спадок’;

- *дерво* ‘дерево’, *ору́жо* ‘зброя’, *словенько* ‘словечко’, *соненько* ‘сонечко’, *бойще* ‘бойовище’, *ранс* ‘ранок’;

- *земляни* ‘земляки’, *молойці* ‘молодці’, *пароги* ‘роги’, *скупини* ‘викуп’, *схиди* ‘схили’, *мерша* ‘мерці’;

- *більний* ‘больовий’, *бряцний* ‘брязкітливий’, *взадний* ‘задній’, *великонний* ‘величезний’, *веточний* ‘ветхий’, *випраже-*

ний 'спраглий', вікожизний 'віковий', внутренний 'внутрішній', враждний 'ворожий', вродний 'родючий', грабіжливий 'грабіжний', днешний 'денний', дравий 'дратівний', іскренний 'іскристий', куренний 'курінний', лисій 'лисячий', найсмільший 'найсмільвіший', оленій 'оленячий', побратимий 'побратимський', порхонький 'пухкий', скальнатий 'скелястий', сосвітний 'всесвітній', срібельний 'срібний', сукромий 'окремиий', тьмистий 'тьмянний', упремий 'упертий', червенький 'червоненький', чеховий 'чеський', шаренький 'сіренький', ширій 'широкий', щастний 'щасливий';

- *веський* 'весь', 'всякий', *єнчий* 'інший', *кождий* 'кожний', *котрий* 'котрий', *наський* 'наш', *нич* 'ніщо', *чо* 'чому';

- *багнути* 'бажати', *біснитись* 'біситися', *вандрувати* 'мандрувати', *випадати* 'нападати', *владнувати* 'володіти', *втечи* 'втекти', *гибіти* 'гинути', *гідіти* 'гидувати', *глядати* 'глядіти', *гребсти* 'гребти', *двигчи* 'двигати', *ділати* 'діяти', *загомотіти* 'загомоніти', *займити* 'зайняти', *залляти* 'залити', *здігнати* 'наздогнати', *їськати* 'шукати', *кладовити* 'класти', *лізати* 'лазити', *меркотіти* 'мерехтіти', *нуряти* 'занурюватися', *обступляти* 'обступати', *пасти* 'впасти', *передатись* 'здатися', *переймити* 'перейняти', *політувати* 'перелітати', *прокликати* 'викликати', *просинюватися* 'синіти', *ревати* 'ревіти', *рзати* 'іржати', *сипляти* 'спати', *спіти* 'спішити', *спрощати* 'попрощатися', *улякнутися* 'злякатися', *умрети* 'умерти', *ходжувати* 'ходити';

- *вдвійні* 'удвох', *виж*, *виш* 'вище', *вмісто* 'замість', *всюда* 'всюди', *горі* 'вгору', *долі*, *долів* 'додолу', *доціла* 'цілком', *жалостливо* 'жалісно', *жалько* 'жаль', *завтря* 'завтра', *зимі* 'взимку', *зниз* 'знизу', *косом* 'навскіс', *крадьце* 'крадькома', *куда* 'куди', *літі* 'літом', *мимохітне* 'мимохіть', *небавком* 'незабаром', *нищечки* 'нищечком', *послідки* 'слідом', *посполю* 'спільно', *прям* 'прямо', *п'ятичі* 'уп'ятеро', *сюда* 'сюди', *тамка* 'там', *тамтуда* 'туди', *тогда* 'тоді', *ту* 'тут', *туда* 'туди', *тра* 'треба', *щоране* 'щоранку';

- *альбо* 'або', *відтам* 'відти', *док* 'доки', *зак*, *заким* 'поки', *місто*, *намість* 'замість', *прощо* 'навіщо', *тадже* 'адже', *чрез* 'через'.

У мові творів М. Шашкевича чимало лексичних регіоналізмів, серед них найбільше говіркових слів:

- *барда*, *бардиця* ‘сокира’, *барки* ‘плечі’, *билинити* ‘співати’, *болдак* ‘будяк’, *больня* ‘просторий майдан’, *борзий* ‘швидкий’, *борзо* ‘швидко’, *бута* ‘буйність’;

- *вадитися* ‘сваритися’, *вергти* ‘кинути’, *верушити* ‘безчинствувати’, *взаспіл* ‘взаємно’, *виповідь* ‘слова’, ‘міркування’, *виськованя* ‘розшуки’, *витяжити* ‘перемогти’, *вичинятися* ‘нахвалятися’, *взріти* ‘побачити’, *відав* ‘мабуть’, *відличати* ‘відрізняти’, *відтам* ‘звідси’, *владнувати* ‘панувати’, *вламок* ‘уривок’, *вовня*, *волня* ‘хвиля’, *волосуватися* ‘змагатися’, *востік* ‘схід’, *впрем* ‘швидко’, ‘миттю’, *всігда* ‘завжди’, *вчасуватися* ‘вчасно лягати спати’, *вчახнути* ‘зламати’, ‘зірвати’;

- *гамор* ‘гамір’, *гей* ‘ніби’, ‘наче’, *глітний* ‘голосний’, *глотитися* ‘товпитися’, ‘збиратися’, *гнет* ‘незабаром’, *гомінно* ‘голосно’, *гомотіти* ‘лунати’, *гопцювати* ‘танцювати’, *гороїжний* ‘чванливий’, *госновитий* ‘корисний’, *госнуватися* ‘користатися’, *гран* ‘кут’, *грань* ‘жар’, *грачка* ‘ігра’, ‘забавка’, *грехіт* ‘дрібне каміння’, *грозоносний* ‘грозовий’, *гудьба* ‘гул’, ‘шум’, *гулити* ‘глузувати’;

- *да* ‘та’, *дав* ‘натиск’, *двигнутися* ‘піднятися’, *дебелний* ‘тихий’, ‘мертвий’, *дивий* ‘дикий’, *дик* ‘дикий кабан’, *димня* ‘комин’, *днесь* ‘тепер’, *довжний* ‘належний’, *драча* ‘податок’, *дренкіт* ‘брязкіт’, *дренкотати* ‘бряжчати’, *дуга* ‘веселка’, *дудонь* ‘тупіт’, ‘гул’;

- *єми* ‘пазури’, *єстли* ‘якщо’;

- *жаждь* ‘спрага’, *жир* ‘їжа’;

- *завинути* ‘замахнути’, *задумчиний* ‘здивований’, *замірити* ‘задумати’, *запро* ‘через’, *заскитіти* ‘заклекотіти’, *засковитати* ‘заскиглити’, *збигонь* ‘яструб’, *збір* ‘громада’, *звечніти* ‘застаріти’, *звід* ‘знищення’, *звізда* ‘зоря’, *звістний* ‘знайомий’, *звори* ‘яри’, ‘ущелини’, *згаморити* ‘забрентіти’, *зглохнути* ‘затихнути’, *зголосити* ‘пролунати’, *згомоніти* ‘заговорити’, *зділати*, *здіяти* ‘зробити’, *злитий* ‘нероздільний’, *зломок* ‘уривок’, *змінник* ‘зрадник’, *змора* ‘виснаження’, *знити* ‘заникнути’, *знорити* ‘виснажити’, *знурати* ‘заплямувати’, *зріти* ‘дивитися’, *зьде* ‘тут’;

- *ізмязкати* ‘зім’яти’, *імити*, *ймити* ‘взяти’, *іміне*, *ймене* ‘майно’, *іно* ‘тільки’, *ісхляти* ‘втомитися’;

- *ймений* ‘захоплений’, *йськати* ‘шукати’;

- *коб* ‘якщо б’, *когут* ‘півень’, *кожа* ‘шкіра’, *кріплей* ‘сильніше’, *кругавець* ‘шуліка’, *крупник* ‘горілка’, *кудатися* ‘куйовдитися’, *кудерний* ‘крислатий’, ‘кучерявий’, *куруще* ‘тліюче багаття’, *кутостно* ‘сильно’;

- *ладканя* ‘весільні пісні’, *лая* ‘згряя’, *лебедити* ‘просити’, *лестний* ‘лицемірний’, *ляняти* ‘літати’, *лискати*, *лиснути* ‘блищати’, *літало* ‘птиця’, *луна* ‘місяць’, *лучити* ‘одержати’, *лучі* ‘промені’, *лучший* ‘кращий’, *лютише* ‘гірше’, *льзя* ‘можна’;

- *майко* ‘вересень’, *мет* ‘втеча’, *мітати* ‘кидати’, *многість* ‘численність’, *мовня* ‘блискавка’, *мусат* ‘точило’, ‘брусок’, *мутитися* ‘сумувати’;

- *набиляняти* ‘нагадувати’, *нагинка* ‘частинка’, *най* ‘нехай’, *напретити* ‘наказати’, *незмущений* ‘чистий’, ‘неспотворений’, *нельзя* ‘не можна’, *немно* ‘невизначно’, *нечим* ‘хоч’, *нич* ‘ніщо’, *нідра* ‘груди’, *ніт* ‘нема’;

- *обключити* ‘оточити’, *оболога* ‘довколишнє покриття’, *окрестність* ‘обставина’, *омлівати* ‘послаблювати’, *опека* ‘кам’яна брила’, *остіжжом* ‘притьмом’, *отечина* ‘вітчизна’, *отечний* ‘батьківський’, *охресність* ‘довкілля’;

- *пак* ‘бо’, *передвіцький* ‘прадавній’, *передидуций* ‘попередній’, *перешлий* ‘минулий’, *перхати* ‘гнати’, *печаливий* ‘сумний’, *пиловати* ‘куритися’, *питомий* ‘рідний’, *піне* ‘спів’, *піти* ‘співати’, *позір* ‘погляд’, *поканути* ‘потекти’, *покотом* ‘протягом’, *понимати* ‘приймати’, *поране* ‘досвіток’, *поскочити* ‘напасти’, *прибочити* ‘наблизитися’, *прилучка* ‘подія’, *примірительний* ‘порівняльний’, *принос* ‘жертва’, *про* ‘через’, *проголений* ‘відкритий’, *пруд* ‘швидка течія води’, *пукати* ‘стукати’;

- *рахкіт* ‘гуркіт’, *рахкотіти* ‘гуркотіти’, *ректи* ‘казати’, *ридза* ‘ряса’, *роба* ‘черв’як’, *розбіснити* ‘розсердити’, *розвертисся* ‘розчинитися’, *роззовнити* ‘розхвилювати’, *розличити* ‘розрізнити’, *роздоли*, *розлоги* ‘прірви’, *розперхнути* ‘розігнати’, *розроняти* ‘розбивати’, *розтлівати* ‘жевріти’, *розчибати* ‘розбивати’, *рубатка* ‘сорочка’, *ругатися* ‘насміхатися’, ‘глумитися’;

- *сань* ‘змія’, *свійство* ‘особливість’, *свість* ‘сестра чоловіка’, *своячина* ‘рідні місця’, *сердитоці* ‘злість’, *сила* ‘ледве’, *сідане* ‘зборище’, *скорити* ‘поспішати’, *скоропадний* ‘бистрий’, *сли* ‘якщо’, *скудерлений* ‘закучерявлений’, *смотрити* ‘шукати’, *сойм*, *сойма* ‘громадська рада’, *сомкати* ‘ковзати’, *сполу* ‘взаємно’, *спорий* ‘чималий’, *сража* ‘битва’, *станице* ‘позиція’, *станлі* ‘стремена’, *стрійний* ‘прикрашений’, *стріп* ‘сніп’, *сумрак* ‘сутінок’, *схнюритися* ‘насупитися’;

- *тин* ‘місто-фортеця’, *торонко* ‘часто’, *тра* ‘треба’, *тра-тись* ‘мучитись’, *трунути* ‘торкнути’, ‘порушити’, *трус* ‘страх’, *тужчий* ‘тяжчий’, ‘гірший’;

- *угол* ‘кут’, *уже* ‘мотуззя’, *упрем* ‘знову’, *уставлятися* ‘шикуватися’;

- *хибкий* ‘спритний’, *холибатися* ‘перемішатися’, ‘гойдатися’, *хоснувати* ‘користати’;

- *царина*, *царинка* ‘ділянка землі, сіножаті’, *ціло* ‘зовсім’;

- *шабатися* ‘тинятися’, *шайний* ‘буйний’, *шелепотіти* ‘шарудіти’, *шепіти* ‘метушитися’, *шерегуватися* ‘шикуватися’, *шибати* ‘ганяти’, *шибатися* ‘метатися’, *шнити* ‘нишпорити’, *щекотати* ‘щебетати’;

- *ялмужна* ‘милостиня’, *ярий* ‘весняний’, *яркость* ‘лютість’, *ятися* ‘взятися’.

Творчість М. Шашкевича — неоціненний внесок в історію української культури. Письменник започаткував нову літературу й літературну мову в Західній Україні та заклав основи подальшого їх розвитку. Великою мірою завдяки творчості М. Шашкевича виник західноукраїнський варіант літературної мови, що урізноманітнював виразові засоби загальноукраїнської писемно-літературної мови.